

МОДЕЛІ ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З НИМИ ФАКТОРИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ

DEPENDENT BEHAVIOR MODELS AND RELATED CRIMINAL RISK FACTORS

Ларченко М.О., к.ю.н.,
доцент кафедри політології, права та філософії
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Статтю присвячено аналізу закономірностей залежної поведінки та її зв'язку з факторами кримінологічного ризику. Проаналізовано традиційні для нашої країни погляди на причини розвитку адикцій, а також і злочинної поведінки, проведено аналіз передової зарубіжної літератури з проблем причинності злочинів, віднайдено паралелі існуючих концепцій щодо втрати самоконтролю з моделями адиктивної поведінки та простежено їх зв'язок із факторами кримінологічного ризику. Проведено паралелі між різними видами залежностей та злочинною поведінкою особи з точки зору науки кримінології. Окреслено природу адиктивної поведінки та її наслідків із встановленням спільних рис для різних видів залежностей. Особливо розглядається вплив на поведінку особи ігрової та алкогольної залежності, в тому числі й в зарубіжній кримінологічній літературі. На основі проведеного аналізу виявлено необхідні закономірності причинно-наслідкового впливу адикцій на злочинну поведінку особи. Класифіковано напрями адиктивного впливу на рішення вчинити злочин.

З метою диференціації запобіжного впливу виділено та проведено кримінологічний аналіз чотирьох типів осіб з антисоціальною спрямованістю діяльності, яким притаманні різні моделі адиктивної поведінки. Зокрема, це: 1) адикт, що вчиняє корисливі ненасильницькі злочини проти власності з метою задоволення адиктивних потреб; 2) адикт, що вчиняє насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та, як правило, має суттєві деформації психічного стану, сформовані під впливом адикції; 3) адикт, що є представником субкультури, де ризикована поведінка та вчинення дрібних корисливих або корисливо-насильницьких злочинів є нормою; 4) адикт, який поки що не має фінансових проблем, але завдяки втраті самоконтролю внаслідок дії адиктивного агента, з корисливих спонукань стає частиною системи поширення певного способу адиктивного проведення часу іншими особами. Виділено основні шляхи запобігання злочинності залежних осіб, а також форми можливої корекції їхньої злочинної поведінки з урахуванням різних ступенів адиктивного впливу.

Ключові слова: залежна поведінка, адикт, адиктивний вплив, моделі адиктивної поведінки, ігрова залежність, алкогольна залежність, запобіжний вплив.

The article is devoted to the analysis of the patterns of addictive behavior and its connection with criminological risk factors. The traditional views of our country on the causes of addictions and criminal behavior are analyzed, the analysis of the advanced foreign literature on the problems of causality of crimes is analyzed and parallels of existing concepts on loss of self-control with models of addictive behavior are found and their connection with criminological risk factors. On the basis of the conducted analysis, the necessary regularities of causal influence of addictions on criminal behavior of the person are revealed. The directions of addictive influence on the decision to commit a crime are classified.

In order to differentiate the preventive effect, a criminological analysis of four types of persons with antisocial orientation, which are characterized by different models of addictive behavior, was identified and conducted. In particular, it is: 1) an addict who commits mercenary nonviolent crimes against property in order to satisfy addictive needs; 2) an addict who commits violent or mercenary-violent crimes and, as a rule, has significant deformations of the mental state, formed under the influence of addiction; 3) an addict who is a representative of a subculture, where risky behavior and the commission of petty selfish or selfish-violent crimes is the norm; 4) an addict who does not yet have financial problems, but due to the loss of self-control due to the action of an addictive agent, out of selfish motives becomes part of the system of disseminating a certain way of addictive pastime to others. The article also highlights the main ways to prevent the crime of addicts, as well as forms of possible correction of their criminal behavior, taking into account the different degrees of addictive influence.

Key words: addictive behavior, addict, addictive influence, models of addictive behavior, game addiction, alcohol dependence, preventive influence.

Залежна поведінка є предметом наукового дослідження окремої науки – адиктології. Втім, на тепер відсутня єдина феноменологічна та термінологічна база, загально прийнятний категоріальний апарат. Поняття «залежна поведінка» розглядається фахівцями різних наук по-різному: з медичної точки зору, це – хвороба (переважно вивчаються хімічні форми залежностей); з точки зору соціології, це – соціальне явище, що має свої соціальні чинники; з точки зору психології, це – спосіб адаптації особистості до несприятливих життєвих обставин; а кримінологи розглядають залежну поведінку переважно як кримінально провокуючий фактор.

Ми вважаємо, що з кримінологічної точки зору вплив залежної поведінки на злочинність має бути досліджено більш ґрунтовно та із застосуванням методу моделювання.

Метою даного дослідження є аналіз закономірностей залежної поведінки та її зв'язку із факторами кримінологічного ризику. **Завданнями** дослідження є: 1) окреслення природи адиктивної поведінки із встановленням спільних рис для різних видів залежностей; 2) виявлення закономірностей причинно-наслідкового впливу адикцій на злочинну поведінку особи; 3) класифікація напрямів адиктивного впливу на рішення вчинити злочин; 4) виділення та кримінологічний аналіз чотирьох типів осіб з антисоціальною поведінкою, яким притаманні різні моделі адиктивного впливу.

Деякі дослідники стверджують, що і сама злочинна поведінка за певних ознак може бути об'єктом залежності

[1]. Прикладні критерії медичного визначення адиктивної поведінки наведено в Міжнародній класифікації хвороб десятого перегляду (МКХ-10) [2]. Термін «адиктивна поведінка» зручний через його інтернаціональну транскрипцію.

Слово *addictus* – це юридичний термін, яким позначають людину, яка підкоряється, засудженого: «*addicere liberum corpus in servitute*» означає «засуджувати вільну людину до рабства за борги»; «адикіус» – той, хто пов'язаний боргами [3, с. 56]. Таким чином, адиктивна (залежна) поведінка є однією з форм девіантної поведінки з формуванням прагнення до відходу від реальності за допомогою вживання деяких речовин або з постійною фіксацією уваги на певних видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій [4, с. 5; 5, с. 8].

Дослідники переважно поділяють залежності на два види: хімічні (алкогольна, наркотична) та поведінкові (ігрова, технологічна, харчова, любовна тощо).

Між усіма видами залежностей простежується багато спільних рис. Зокрема, значну роль під час формування залежної поведінки відіграє певна стресова подія в житті індивіда. Вона виступає так званим тригером. Це може бути особиста трагедія, звільнення з роботи, смерть близької людини тощо. Переживаючи важкий період життя, людина може спробувати відволіктись від проблем шляхом вживання хімічних речовин або через нові поведінкові форми. При цьому за певних обставин вона може

відчутти значне полегшення, відхід болісних емоцій на другий план. Це відчуття закарбовується в пам'яті людини і створює суб'єктивну ілюзію можливості управління своїми емоціями, швидкої зміни свого внутрішнього стану, тобто ілюзію контролю. Насправді вчинення емоційно змінюючих поведінкових епізодів або вживання специфічних хімічних речовин (адиктивна реалізація) веде до втрати контролю над психоемоційним станом.

Процес розвитку інтенсивних емоцій настільки захоплює людину, що починає управляти її життям. Людина стає безпорадною перед своїми пристрастями. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протистояти адикції [5].

Фахівці зазначають, що адиктивний агент стає незмінним супутником людини, яка поступово звикає до нього і не здогадується про можливість потрапити в залежність. Починається шлях до формування іншого життя – адиктивного: хімічні або інформаційні задоволення, які людина вибрала, з часом потребують все більшої дози адиктивного агента, що за механізмом зворотного зв'язку призводить до того, що розірвати ланцюги залежності сама людина вже не в змозі [6].

Вважається, що є два основні способи виживання особи: боротьба та адаптація. Втім, адиктивна особистість шукає і знаходить свій універсальний і надто однобокий спосіб виживання – відхід від проблем. Можна справедливо сказати, що природні адаптаційні можливості адикта порушені саме на психологічному рівні. Такі люди мають низьку переносимість фрустрацій. Як спосіб відновлення психологічного комфорту вони вибирають адикцію, прагнучи штучної зміни психологічного стану, отримання суб'єктивно приємних емоцій. Таким чином, створюється ілюзія вирішення проблеми. Подібний спосіб боротьби з реальністю закріплюється в поведінці людини і стає стійкою стратегією взаємодії з оточуючим середовищем [7, с. 21–23; 8].

Традиційними для нашої країни є такі погляди на причини розвитку адикцій, а також і злочинної поведінки.

У розгляді шкідливих етіологічних факторів, що мають значення під час формування адикцій, вважається, що більшість з них є екзогенними, що безпосередньо відносяться до впливу зовнішнього середовища. Найважчий лише один фактор – спадковість, який прийнято вважати ендегенним (у вузькому сенсі слова) на тій підставі, що спадкові якості організму притаманні йому як успадковані від пращурів. Однак у сутності і спадкові якості можуть вважатись ендегенними лише умовно. Ймовірно, що ці якості були набуті пращурами екзогенним шляхом, тобто під впливом зовнішнього середовища, та можуть вважатись ендегенними лише по відношенню до даного організму. Крім того, спадковим шляхом передаються не залежності, а сама схильність до адикцій, аналогічно – щодо схильності до злочинної поведінки. Людина може потрапити під вплив сприятливих зовнішніх умов і реалізуватись як адикт (злочинець), але може й уникнути такого розвитку подій. Для реалізації спадкової схильності необхідним є додатковий вплив зовнішніх шкідливих факторів, що ще більше підсилює роль екзогенних факторів у розвитку адикції (злочинної поведінки) [9, с. 24].

Вважається, що такі фактори, як: інфекції, інтоксикації, травматичні ураження мозку, перевтома та виснаження, аутоінтоксикації та хвороби внутрішніх органів, психічні фактори, соціальні фактори, фактори кліматичні, метеорологічні, ушкодження зародку і плоду, вікові та статеві особливості впливають на формування сталих розладів поведінки.

Вказаними вище факторами визначається так звана особиста схильність до адикцій та/або до злочинної поведінки, яка складається з морфологічної структури, соматичних особливостей, характеру, інтелекту, превалюючих реакцій на оточуюче.

Кримінологічне моделювання як метод наукового пізнання має широке застосування переважно в закордонних

дослідженнях, вітчизняна наука кримінологія має багато невирішених проблем, тому масштабні ґрунтовні дослідження із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій є вкрай рідкісним явищем.

Ряд кримінологічних та міждисциплінарних досліджень у США присвячені проблемам взаємовпливу хімічних адикцій та антисоціальної поведінки. Ґрунтовність та об'єктивність таких досліджень пов'язані насамперед із комплексом методів, що застосовуються для отримання емпіричних результатів. Так, варто звернути увагу на колективне дослідження фахівців з університетів штатів Мінесоти та Флориди, опубліковане у 2018 році, яке присвячене інтеграції кримінологічних та психопатологічних результатів аналізу поведінки за низького самоконтролю, що викликаний вживанням маріхуани, інших наркотиків або алкоголю. Застосовувались: метод самоаналізу, аналізу поведінки за спеціальною шкалою, нейрофізіологічне дослідження (відповіді мозку на різні когнітивні завдання, нейровізуалізація), міждисциплінарне дослідження за спеціальною шкалою. Результати показали сильний негативний зв'язок антисуспільної поведінки з вживанням зазначених психоактивних речовин. Доведено, що: 1) низький рівень самоконтролю та розгальмованість сильно корелює з конкретними актами імпульсивно-поведінкової девіації; 2) низький рівень самоконтролю, викликаний вживанням психоактивних речовин, є надійним показником міждисциплінарної моделі антисуспільної поведінки [10].

В іншому дослідженні (Moffitt та ін. – 2010), що представляє інтерес з точки зору кримінологічного моделювання та прогнозування злочинної поведінки залежних осіб, автори виявили принципову можливість прогнозування різних форм правопорушень у доповнення до інших наслідків для здоров'я у зв'язку з високим або низьким рівнем самоконтролю. Так, особи (як дорослі, так і діти) з низьким рівнем самоконтролю мали значні проблеми з алкоголем та наркотиками (табак, канабіс, інші вуличні та рецептурні препарати). Згідно з висновками авторів описуваного дослідження, рівень самоконтролю, оцінений ще в ранньому дитинстві (3–5 років), у подальшому надійно корелював зі злочинною поведінкою, вживанням психоактивних речовин у віці 32-х років. Однак низький самоконтроль також передбачав більш широкий спектр негативних результатів, що включали зниження рівня освіти та професійних навиків, фінансові складнощі та фізичні недуги, зокрема порушення обміну речовин, запальні захворювання та венеричні хвороби. При цьому дослідники підтверджують, що прогностична здатність самоконтролю не залежить від загального інтелекту та соціально-економічного статусу. Прогнози ж антисоціальної поведінки та вживання психоактивних речовин щодо зазначених осіб з низьким самоконтролем показали також і нейронаукові дослідження [11].

Gottfredson M. та Hirschi T. (1990) висунули свою власну теорію злочинів, яка стверджує, що суттєвим елементом злочинності є знову ж таки відсутність самоконтролю, а соціологічні, біологічні, психологічні та економічні концепції насправді суперечать характеру злочину. Так, особи з високим рівнем самоконтролю враховують довгострокові наслідки своєї поведінки, а ті, що мають низький рівень самоконтролю, цього не роблять. Такий контроль засвоюється, як правило, на ранніх етапах життя, а після навчання досить стійкий до змін [12].

Виходячи з аналізу результатів цих та деяких інших сучасних закордонних досліджень, є підстави говорити про фактори адикцій та злочинної поведінки як такі, що мають спільні предиктори, які полягають у низькому самоконтролі. Тобто можна говорити про вплив спільних чинників на формування схильності до адикцій та до злочинної поведінки, а також і про взаємовплив моделей залежної поведінки та факторів кримінологічного ризику.

Водночас злочинність та азартні ігри теж можуть по-різному перетинатись: 1) самі ігри можуть відбуватись

незаконно; 2) вони можуть сприяти утворенню та функціонуванню кримінальних організацій; 3) сама гра може провокувати злочинну діяльність (наприклад, здобуття грошей); 4) проблеми з азартними іграми значно поширені серед тюремного населення.

Недавні дослідження передбачають зв'язок між проблемою азартних ігор та злочинністю, але як і у випадку з хімічними адикціями, важко інтерпретувати напрям причинності. Зокрема, деякі нейробіологічні дослідження показали, що з проблемою азартних ігор пов'язана не сама злочинність, а імпульсивність особи. І дійсно, азартні ігри та кримінальна діяльність можуть бути частиною екстремального ризикованого способу життя, тому важко встановити причинно-наслідковий зв'язок між цими двома видами занять [13].

Необхідним завданням залишається визначення ролі адикцій під час різних злочинних проявів, а також виокремлення спільних рис залежних осіб, що схильні до антисоціальної поведінки.

З метою визначення характеру зв'язку між адикціями та злочинними проявами варто класифікувати напрями адиктивного впливу на рішення вчинити злочин:

1) вплив хімічних або поведінкових адикцій на рішення вчинити злочин конкретною особою з метою реалізації потреб, безпосередньо зумовлених залежністю (результат слугує задоволенню адиктивної потреби);

2) опосередкований вплив хімічних або поведінкових адикцій на рішення вчинити злочин особою, ядро особистості якої зазнало значної деформації під впливом залежності (рівень психічного захворювання);

3) вплив переважно поведінкових адикцій на рішення вчинити злочин у випадку, коли сам процес його вчинення є безпосереднім об'єктом залежності (адиктивне задоволення від процесу злочинної діяльності);

4) вплив переважно хімічних адикцій на рішення вчинити злочин у зв'язку з порушенням гальмівних механізмів особистості та вмиканням сценарію миттєвого задоволення будь-яких потреб будь-яким способом (результат злочинного акту слугує задоволенню безпосередньо не пов'язаних з адикцією потреб).

Важливо, що адикції самі по собі безпосередньо не призводять до злочину на відміну від фінансових та особистих проблем, які утворюються завдяки їм. Залежні особи зазвичай постійно потребують коштів. Втім, кошти, отримані в результаті злочинних актів, лише активізують та посилюють адиктивні прояви. Тому вони не слугують ні для вирішення фінансових проблем, ні для підтримки бажаного способу життя. Цей хибний шлях продовжується доти, доки залишається можливість учинення злочину, тобто поки злочинець не буде затриманий.

Серед злочинів, пов'язаних з адикціями, варто назвати передусім корисливі злочини, вчинені залежними особами за місцем їхньої трудової діяльності або проживання, а також «насильницькі спалахи», фізичні та/або емоційні, що з'являються під впливом адиктивного агента або неможливості його миттєвого отримання. Цей же механізм може також призвести до віктимізації самого адикта, коли, наприклад, насильство в колі близьких осіб супроводжується звинуваченнями в згубній залежності. Ще один вид злочинної активності адиктів пов'язаний із крадіжками особистих даних інших осіб, фінансовими або кредитними махінаціями, шахрайством. Як свідчить аналіз судової практики в Україні, більшість злочинів, що вчиняють адикти, – це ненасильницькі злочини проти власності. Цей висновок узгоджується і з закордонними дослідженнями [14; 15].

Часто суб'єкти прикладають значні зусилля, щоб приховати свої антисоціальні дії, втім, лише незначний відсоток погоджується на лікування від згубної залежності. Варто зауважити, що циклічне повторення адиктивних проявів може призводити до циклічного характеру крими-

нальних інцидентів, і це є ще однією рисою, що характеризує злочинність залежних осіб. Як правило, єдиною метою злочину в таких випадках є продовження адиктивної активності, а гроші дуже швидко закінчуються. Проблема ж насильницької злочинної поведінки адиктів насамперед спричиняється результатами соціального тиску, що пов'язаний з фінансовими проблемами. Тобто звинувачення у згубній залежності у відповідь можуть викликати застосування фізичного насильства. Однак досить часто родичі всіляко приховують проблему адикта, що у свою чергу дає тому можливість зловживати довірою інших осіб, які не в курсі «проблеми», з метою отримання коштів.

Якщо говорити про особливості особистості глибоко залежного злочинця, що вчиняє корисливі злочини проти власності, то для нього характерним є стрімке та хаотичне «азартне» ставлення до життя в цілому. Йдеться про майже повну відсутність самоконтролю та неспроможність належним чином передбачити наслідки своїх дій. Іноді злочинці-адикти вже є представниками кримінальної субкультури, де ризикована поведінка і злочинна діяльність є нормою. Важливою складовою частиною цього механізму є компанії, що дають так звані «швидкі гроші» (досить часто онлайн) під великі відсотки, але без суттєвих гарантій повернення.

Окремо слід сказати про ризики криміналізації особи, узалежненої від алкоголю. Ряд вітчизняних та закордонних дослідників приділяли цьому факту окрему увагу. Крім загальноприйнятих у кримінології уявлень та ідей протидії цьому явищу, вважаємо за потрібне звернути увагу на такий аспект. Реальну небезпеку представляють перш за все особи, узалежені від алкоголю, з маренням ревнощів на різних етапах його розвитку. Серйозні злочини (вбивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування тощо), за свідченням В.М. Баншикова та Ц.П. Короленка, мали місце лише у хворих на алкоголізм, що страждали через марення ревнощів без явищ алкогольного галюцинозу або алкогольного делірію (біла гарячка). Важливо, що для розвитку алкогольного марення ревнощів необхідним є зниження вищих психічних функцій, зменшення контролю над вчинками, звільнення автоматизмів, а також зміна самих ставових функцій [16, с. 218, 221]. Агресія таких осіб найчастіше виникає за вживання середніх (для такої особи) доз алкоголю і спрямована насамперед на дружину (чоловіка), співмешканку (співмешканця), сексуальну партнерку (партнера) тощо.

На основі аналізу поліцейської статистики та судової практики в Україні є можливим виділити кілька типів осіб з антисоціальною поведінкою, що мають хімічні або поведінкові залежності. Класифікація здійснюється з метою диференціації запобіжних заходів. Це, зокрема:

1) адикт, що вчиняє корисливі ненасильницькі злочини проти власності з метою задоволення адиктивних потреб;

2) адикт, що вчиняє насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та, як правило, має суттєві деформації психічного стану, сформовані під впливом адикції;

3) адикт, що є представником субкультури, де ризикована поведінка та вчинення дрібних корисливих або корисливо-насильницьких злочинів є нормою;

4) адикт, який поки що не має фінансових проблем, але завдяки втраті самоконтролю внаслідок дії адиктивного агента, з корисливих спонукань стає частиною системи поширення певного способу адиктивного проведення часу іншими особами.

Кожному з цих типів притаманна окрема модель залежної поведінки.

Так, для першого типу характерними є дрібні правопорушення. До нього можна віднести чоловіків і жінок переважно середнього віку. Ці особи вже встигли втратити сім'ю та адекватні соціальні зв'язки; у них відсутня постійна робота, але можуть бути випадкові заробітки; рівень освіти може бути як високим, так і низьким. Втім,

навіть високий інтелект не допомагає їм піднятися над залежністю. Цих осіб оточення вважає такими, які через свою згубну залежність втратили все. Вони розуміють неадекватність свого способу життя й іноді, за певних умов, можуть погодитися на лікування. Злочинна мотивація таких осіб зводиться до того, що їм вже немає чого втрачати. Вони характеризуються байдужістю до власної долі, але іноді мають певні таланти та позитивні риси, які можуть лягти в основу концепції виправлення злочинної поведінки таких осіб.

Для другого типу осіб характерною є деформація особистості під впливом адикції, а крім цього, може спостерігатися поєднання адикції з іншими психічними відхиленнями. Ці особи (чоловіки і жінки) з досить юного віку вважалися проблемними, часто походять із неблагополучних родин, неодноразово притягуються до кримінальної відповідальності, сім'ю не створюють, іноді мають більш-менш тривалі статеві взаємини з особами, в яких також присутні значні особистісні деформації, часто спільне проведення часу полягає саме в досягненні адиктивного задоволення. Це може бути спільне вживання спиртного, наркотиків, азартні ігри. Мотивами вчинення злочинів такими особами є їхня неконтрольована агресивність, часто під впливом психоактивних речовин або через синдром скасування. На відміну від першого типу, ці особи мають демонстративні риси характеру, що значно ускладнює їх виправлення та лікування.

Для третього типу адиктів (переважно чоловіки) характерним є середній рівень інтелектуального розвитку, їхнє психічне здоров'я майже відповідає нормі. Серед них багато осіб з демонстративними рисами особистості, вони досить адекватно комунікують із представниками свого соціального прошарку, іноді створюють власні сім'ї, презирливо ставляться до заборон та контролю, тому за першої нагоди порушують закон. Стежать за своїм зовнішнім виглядом та намагаються підтримувати певний авторитет у середовищі адиктів своєї соціальної групи. Дрібні злочини вчиняють переважно з корисливих та хуліганських мотивів. Вважають, що їхня адиктивна поведінка є цілком нормальною: «усі навколо шукають кайф». Втрачають антисоціальні якості лише з віком, практично не піддаються виправленню кримінально-правовими засобами через свою комунікативність та гарну пристосованість і адаптованість до середовища.

Четвертий тип адиктів не є сталим. Поступово ці особи зазнають незворотньої деградації особистості та переходять до першого типу адиктів. Вони мають досить високий інтелектуальний розвиток і вважають себе здатними зрозуміти: «алгоритм азартної гри», «мудрість пляшки», «широту горизонтів свідомості під дією наркотичних речовин» тощо. Вони мають свою філософію залежності, характерний середній рівень адаптації в суспільстві, часто мають сім'ю, яку потім втрачають через постійну дію адиктивного агента. Ці особи йдуть на злочин, бо вважають себе кращими за інших адиктів, такими, що «пізнали життя»; їхня злочинна діяльність завжди кружляє навколо згубної пристрасті, їм певний час вдається отримувати від цього і гроші, і задоволення, вони організують нелегальні місця проведення азартних ігор, вживання спиртних напоїв, вирощують наркотичні речовини з метою збуту і т.п. Саме ці особи є найбільш небезпечними серед адиктів, бо вони постійно пропагують свій спосіб життя, долучаючи до нього інших осіб. Врешті-решт вони або переходять до першого типу внаслідок швидкої деградації особистості під впливом адиктивного агента, або можуть бути зупинені зовнішніми обставинами, до яких відноситься і притягнення до кримінальної відповідальності.

Очевидно, що запобігання злочинній поведінці особи, що має хімічну або поведінкову залежність, полягає в цілісній підтримці з боку держави, в якій важливу роль відіграє фінансовий контроль. Більш суворо ідентифікація клієнтів у банківських онлайн-сервісах та законодавчі обмеження роботи постачальників миттєвих кредитів реально можуть зменшити кількість корисливих злочинів проти власності. Що ж стосується насильницьких проявів, агресії, спрямованої на близьких осіб, то особи з числа адиктів, які мають до них схильність, також повинні мати змогу отримувати необхідне юридичне та психологічне консультування і користуватись підтримкою відповідних державних служб. Ще одним завданням є недопущення віктимізації самого адикта.

Таким чином, нами було окреслено чотири кримінологічно значущі моделі залежної поведінки та простежено їх зв'язок із факторами кримінологічного ризику. Окреслено також основні шляхи запобігання злочинності залежних осіб та форми можливої корекції їхньої поведінки з урахуванням різних ступенів адиктивного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М., Леонова О.В., Шостакович Б.В. Феномен зависимого преступника ; под ред. Ю.М. Антоняна. Москва : Аспект Пресс, 2007. 192 с.
2. Про затвердження таблиці співставлення кодів діагностично споріднених груп з кодами Міжнародної статистичної класифікації хвороб Десятого перегляду (МКХ-10) : Наказ МОЗ України від 29.03.2019 р. № 703. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-29032019-703-pro-zatverdzhennja-tablici-spivstavlennja-kodiv-diaagnostichno-sporidnениh-grup-z-kodami-miznarodnoi-statistichnoi-klasifikacii-hvorob-desjatogo-peregljadu-mkh-10> (дата звернення: 29.07.2020).
3. Психология и лечение зависимого поведения / под ред. С. Даулинга ; пер. с англ. Р.Р. Муртазина. Москва : Независимая фирма «Класс», 2000. 240 с.
4. Сорокіна О.А. Психология зависимости : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2014. 180 с.
5. Железнякова Ю.В. Основные характеристики адиктивной поведінки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. № 2. С. 4–8.
6. Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. Новосибирск : Наука, 1990. 224 с.
7. Девиантное поведение подростков: причины, тенденции и формы социальной защиты / под ред. Ю. Клейберга. Москва : Тверь, 1998. 110 с.
8. Практикум по психологии состояний : учебное пособие / под ред. А. Прохорова. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 480 с.
9. Гуревич М.О. Психиатрия : учебник для медицинских институтов. Москва : Медгиз, 1949. 503 с.
10. Integrating Criminological and Mental Health Perspectives on Low Self-Control: A Multi-Domain Analysis / Noah C. Venables et al. *Journal of Criminal Justice*. 2018. May–June. Volume 56. Pages 2–10.
11. A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety / Moffitt TE et al. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2011. 108 (7). P. 2693–2698.
12. Gottfredson M, Hirschi T. A General Theory of Crime. Palo Alto, CA : Stanford Univ Press, 1990.
13. Kalle Lind, Juha Kääriäinen, Sanna-Mari Kuoppamäki. From problem gambling to crime? Findings from the Finnish National Police Information System. *Journal of Gambling Issues*. Centre for Addiction and Mental Health, 2015. DOI: 10.4309/jgi.2015.30.10
14. Brown R.I.F. Pathological gambling and associated patterns of crime: Comparisons with alcohol and other drug addictions. *Journal of Gambling Behavior* 1987. № 3. P. 98–114. DOI: 10.1007/BF01043449
15. Crofts P. Problem gambling and property offences: An analysis of court files. *International Gambling Studies*. 2003. № 3. P. 183–197. DOI: 10.1080/1356347032000142289
16. Банщиков В.М., Короленко Ц.П. Алкоголизм и алкогольные психозы. *Всероссийское научное медицинское общество невропатологов и психиатров*. Москва, 1968. 257 с.